

TANÁRHIÁNY

AMIRE KÉT ÉVTIZEDE nem volt példa, egyszerre bekövetkezett: tanárhiány van. A harmincas évek közepén a minisztérium az állást kérő fiatalembereket még négy-ötévi várakozási idővel biztatta, ma a hivatalos lap, sőt nem egyszer a napilapok is tanári pályázati hirdetményeket tesznek közzé: a nem állami iskolafenntartók ilyen módon igyekeznek tanárt szerezni. A tanárhiány tavaly óta már az újságokat is foglalkoztatja. Az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1942. januári száma arról beszél, hogy vidéken a felekezeti iskoláknál „zugforgalom alakult ki, fiatal tanárok csak felárral hajlandók tanári állást vállalni“. A tanárhiány méreteire nézve jellemző, hogy már tanárnőkben is hiány mutatkozik; a felekezeti

leánygimnáziumok értesítőiből (pl. nagyváradai és kassai Orsolyaszüzek, nagykanizsai Notre-Dame) ez határozottan kitetszik.

Ezt a tanárhányt az ország területi gyarapodása nem okozta, csak láthatóvá tette. A területgyarapodás csupán siettetett egy folyamatot, melynek a Felvidék, Erdély és Bácska visszatérte nélkül is, talán néhány évvel később, de ugyanez lett volna az eredménye. Az igazi ok, mely a mai tanárhányhoz vezetett s amelynek következtében a tanári utánpótlás nehézségei mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben egyre nagyobbak lesznek, az egyetemre menő fiatalság bizalmának megrendülése a tanári pálya iránt.

Aki átnézi az utóbbi évekre vonatkozólag a bölcsészettanhallgatók statisztikáját, azt kell látnia, hogy a Felvidék visszatérte előtti nyolc év alatt a bölcsészeti karra beiratkozott hallgatók száma folytonosan és jelentékenyen kisebbedett. A budapesti egyetemen ez alatt az idő alatt több mint nyolcszázfönyi csökkenést észlelhetünk. 1931 és 1932 táján a minisztérium ugyan évről évre meghatározta, hogy hány hallgató vehető fel az egyes egyetemre, a bölcsészeti karokon azonban a fölvételi keret ilyen megszorításának aligha volt jelentősége. 1938—39-ben a beiratkozott hallgatók száma már jelentékenyen alatta maradt az engedélyezettnek. A területgyarapodás következtében a bölcsészeti hallgatók száma az 1941—42. tanévben ugyan meghaladta, sőt túl is lépte az 1938—39-es számot, de semmi esetre sem a lakossággyarapodásnak megfelelő mértékben. A majdnem 50%-os lélekszámgyarapodással szemben a bölcsészeti hallgatók gyarapodása 20%-ot sem ér el. A csökkenés igazi jelentőségét akkor értjük meg pontosabban, ha a bölcsészek számának hullámzását a jogászokéval vetjük egybe. Az 1934—35. tanév első felében például 2470 jogással szemben 1730 bölcsész iratkozott be a budapesti egyetemre. Az 1938—39. év első felében pedig 2087 jogászt és 1227 bölcsészt vettek fel. Hogy a bölcsészek száma 120-szal lett kevesebb, mint amennyivel a jogászok száma apadt, az elég világosan mutatja, hogy a társadalmi megítélés szerint a tanári pálya mennyivel volt kilátástalanabb a jogászinál. Aki az egyetemen a bölcsészeti karra iratkozik, nem iratkozik be föltétlenül a tanárképzőbe is. A tanárképzőbe beiratkozott jelöltek számának hullámzása Budapesten valamivel kisebb számokkal ugyanezt a képet mutatja. 1930—31-ben a férfi tanárjelöltek száma 892, a nőké 977. 1932—33-ban 969—1058. 1933—34-ben 1010—969. Itt kezdődik az apadás. 1939—40-ben a férfihallgatók száma már csak 527, a nőké 480. 1940—41-ben 499—500. Az 1941—42. iskolai évben sem sokkal több, összesen 1002 jelölt volt a Tanárképző Intézet tagja. Figyelemreméltó, hogy az ország megnagyobbodása óta sem érte el a tanárjelöltek száma az 1938—39. év összegét (1179). Kornis Gyula, ki 1941 januárjában a Tanárképző hallgatóinak ezt a megfogyását először hozta nyilvánosságra, megjegyzi, hogy „nyolc évvel ezelőtt több nő tanárjelölt tanult az egyetemen (1058), mint ma férfi és nő együttvéve (1007). Még szembeszökőbb az apadás tendenciája, — folytatja — ha az 1931—32. tanév és az 1939—40. tanév I. éves tanárjelöltjeinek számát vetjük egybe: amott 243 férfi, 239 nő (együtt 482), emitt csak 129 férfi és 103 nő (együtt 232)“. Hozzátehetjük, hogy az 1940—1941. tanévben az elsőéves férfihallgatók száma még mindig apadt (112, a nőké 131), az 1941—42. év férfi és női hallgatóinak összesített száma pedig 293, ami azonban inkább csak mesterségesen felidézett javulást mutat s az ország megnagyobbodásával, sem pedig a reális tanári szükséglettel nínót arányban.

Amikor ezer és ezer főből álló pályaválasztó érettségizettekről van szó, a hivatás vonzását csak igen kis százalékban szabad föltételeznünk. Annál erősebben esik látni bizonyos foglalkozások konjunktúrája. A tanári elhelyezkedés a Felvidék visszatéréséig igen nehéz volt, a magánkereskedelem, ipar

és banküzlet konjunktúrája pedig 1937 óta már emelkedőben volt. Részben a természetes fejlődés, részben a zsidótörvény végrehajtása, részben a fokozottabb hadfejlesztés a magángazdasági elhelyezkedést megkönnyítette s növelte a katonai, mérnöki, ügyvédi, orvosi pályák lehetőségeit. A pályaválasztó fiatalember, különösen ha némi vállalkozási kedv is volt benne, 1938-ban például már aligha látta értelmét öt évig tanulni, két-három évet várni, aztán „ádobos“-sággal, vagy 114 pengővel megkezdeni tanári pályáját, mikor ezt a kezdőfizetést mint bankhivatalnok egy kéthónapos tanfolyam elvégzése után azonnal elérhette. Az ország megnagyobbodásával a tanári elhelyezkedés nehézségei eltűntek ugyan, de a tanári fizetés vonzóereje másféle kereseti lehetőségekhez viszonyítva még kisebb lett. „A középiskolai tanári rend... állandóan érzi, hogy öntudatosan végzett nagyjelentőségű munkája és annak értékelése közt nincsen meg a joggal elvárható harmónia s állandóan látnia kell, hogy munkájának értékelése ugyanily jelentőségű más pályák mellett messze elmarad“, — állapította meg Bernolák Kálmán, az Országos Középiskolai Tanáregyesület elnöke 1940-ben.

Domanovszky Sándor, mint a Pázmány Péter Tudományegyetem azidőszerinti (1940) Rector Magnificusa az egyetem alapításának 305. évfordulóján rendkívül alapos, minden részletre kiterjedő tanulmány tárgyává tette a tanári utánpótlás nehézségeit s a tanári pályáról való menekülés jelenségének okát a tanári javadalmazás elégtelenségében kereste. „A középiskolai tanárságot az utolsó negyven évben kormányzat és törvényhozás példátlanul elhanyagolta és más közalkalmazotti ágakkal szemben mélyen degradálta.“ Tanulmányából csak néhány jellemző adatot kell kiemelnünk. Míg negyven évvel ezelőtt a tanári fizetés körülbelül tartotta színvonalát a bírói és katonatiszti fizetéshez képest, ma a kezdő tanári fizetés nem éri el a kezdő bírói fizetés felét. A kezdő bírói fizetésnek megfelelő javadalmazást a tanár csak körülbelül huszonhét évi szolgálat után éri el a VI. fizetési osztályban. Rendes tanári szolgálatának tizedik évében éri el viszont azt a fizetést, melyet a fiatal hadnagy huszonkét, huszonhároméves korában, szolgálatának első évében kap. Hozzátehetnők ehhez, hogy napjainkban, aki szabadpályára megy, igen könnyen jut a tanári fizetés négyszeresét, ötszörösét meghaladó keresethez. A gazdasági életben ma mutatkozó tisztviselőhiány lehetővé tesz olyan groteszk helyzeteket is, hogy például a kereskedelmi érettségit letett tizennyolcéves leány, mint a Futura gyors- és gépirónője körülbelül ugyanakkora fizetést kap (180 pengőt), mint a fiatal kereskedelmi iskolai tanárnő, aki érettségizette. A pályaválasztó fiatal embert, nőt a tanári pályán elérhető kereset anyagi szempontja ilyen körülmények közt aligha csábítja a bölcsészeti karra.

A tanárhiány nem egyik napról a másikra lett, 1932 és 1939 között alakult ki, azokban az időkben, mikor az állástalan tanároknak még százai kilincseltek a minisztériumban, mikor a tanáregyesületek fizetésjavítási kérelmei süket fülekre találtak. Kétféle módon jött létre a kilátástalan helyzet: a rossz fizetés eleve elriasztotta a tanári pályától az érettségizetteket, s a várakozásba belefáradt, állástalan tanárokat másutt való elhelyezkedésre kényszerítette a szükség, vagy egyszerűen elcsábította a jobb kereset reménye.

Az elsőre, a pályaválasztók bizalmatlanságára számszerű adatokat tudunk mutatni. De a második, a tanári pályáról való menekülés mérve sem lekicsinyelendő. A menekülés sokszor már az egyetemi évek alatt kezdődik. Nem mindig tehetséghiány az oka; hogy a bölcsészettanhallgatók egy része otthagyja a bölcsészeti kart; nem ritka, hogy kevesebb tanulmánnyal nagyobb fizetés áll szemben. Azok között, kik diplomájuk megszerzése után hagyják ott a tanári pályát, sokat valóban a szükség is kényszerített erre a lépésre.

Maga az állam állított fel szervezetet az állástalan diplomások átképzésére, ideiglenes munkához való juttatására. Ez a kormánybiztosság egy statisztika szerint 1939-ig 1150 fő- és középiskolai képzettségű egyént terelt át tanulmányaitól idegen területre. Az átképzettek közt a tanárok számarányuknál jóval nagyobb tömegben voltak képviselve.

Bizonyos szakcsoportok minden átképzés nélkül is lehetőséget nyújtottak és nyújtanak ma is a tanári pályán kívüli, annál jövedelmezőbb elhelyezkedésre. A nyelvszakos tanárok s közülük is azok, kik az adott idegen nyelvet legjobban beszélnek, tehát föltehető, hogy tanári szempontból is a legértékesebbek közé tartoznak, mint idegen nyelvi levelezők a tanári kezdőfizetésnél jelentékenyen jobb körülmények közt tudtak és tudnak elhelyezkedni. „Ijesztő nagy azoknak a tanárjelölteknek a száma, — írja Kornis Gyula a kultuszminiszterhez intézett emlékiratában — akik mint német, olasz, francia vagy angol szakú, jeles végzettségű fiatal emberek nyelvi tudásukat bankokban vagy egyéb vállalatokban kamatoztatják havi 300—400 pengő fizetésért s azoké a kitűnő tanárjelöltké, egyetemi tanársegédké és gyakoronokoké, akik mint kémia, fizika s egyéb természettudományi szakosok gyárakban s hasonló vállalatokban sokszor havi 500—600 pengő kezdő fizetéssel helyezkednek el. Hozzátehetjük, hogy maga az állam is alkalmazott fizika-vegytanszakos tanárokat vegyészekként a tanári kezdőfizetés háromszorosának megfelelő javadalmazással.

Ezekben a tanári utánpótlást veszélyeztető jelenségekben nemcsak a számbeli veszteség a lényeges, hanem a minőségi is. „Annak, — írta Kornis Gyula — hogy éppen javatehetségű jelöltjeink törnek meg fiatalon szellemi pályájuk útját, súlyos következménye van először is a magyar középiskolára nézve: a középiskolai tanári rend szellemi színvonala mélyen leszáll, mert a tanári utánpótlás csak a gyengébb tehetségű vagy éppen karitatív diplomájú egyénekből mehet végbe.“ Ezzel a súlyos megállapítással szemben nem sokat ér az a feltevés, hogy a tanári pályát csak azok hagyják ott, kikben nincs elég hivatásszeretet, s kiknek elvesztése ilyenformán nem is igazi veszteség. A megélhetés nehézségei 1935 és 1940 között elég gyakran elhallgattatták a hivatás szavát. Viszont valószínű, hogy azok, akik az úgynevezett szabadpályák kockázatát vállalták, általában mozgékonyabbak, elevenebbek voltak. s távozásuk a tanárság vállalkozóbb szellemű, frissebb részének eleve való megkisebbedését jelenti. A veszteségek egyébként többnyire véglegesek. Néhány évi magánvállalati szolgálat után kinek lesz kedve tanári állást vállalni kezdő fizetéssel, ha egyszer meg is tette volna? A Kárpátalja visszatérésekor ismerkedtem meg egy fiatalemberrel, akinek a minisztérium éppen óraadó helyettesi állást kínált. Az illető, minthogy már néhány éves magánvállalati szolgálata volt, csak abban az esetben lett volna hajlandó megmondolni, hogy magánvállalati helyét ott hagyja, ha azonnal rendes tanárnak nevezték volna ki. Az ilyenfajta esetek újabbban nem is lehetnek ritkák.

A minőségi veszteség annál is jelentősebb, mert az utolsó tíz évben a várakozási idő, az ideiglenes alkalmazások mind csak fārasztották, rontották a később alkalmazható tanáryananyagot. A várakozási idő alatt a fiatal tanár többnyire kénytelen volt hivatásától távoleső munkakörben vállalni munkát s eközben csak felejtett abból, amit hivatása gyakorlásához tanulnia kellett. Ha felekezeti vagy magánintézetekben ideiglenes alkalmazást nyert — s többnyire igen kedvezően feltételek mellett, — az többnyire szintén csak azt eredményezte, hogy hivatásszeretetét veszítette el. Megállapodni, családot alapítani nem volt módjában. A tudat, hogy munkahelyén csak rövid ideig marad, hogy munkaadója voltaképpen kényszerhelyzetét használja ki, hasonló lelkiismeretlenségre, vagy legalább is közönyre készítette munkája iránt. A fiatal tanárokat és különösen a tanárnőket felekezeti és magániskolák

általában egy vagy két évre alkalmazták, megcsillogtatták ugyan előttük a további, vagy éppen végleges alkalmazás lehetőségét is, de csak olyan formában, hogy az jogilag kötelező ne lehessen. Az egy vagy két év leteltével rendszeresen elküldték őket, tekintet nélkül arra, hogy munkájukat mint végezték, nehogy az iskolafenntartóval szemben bármilyen további igénnyel léphessenek fel. Megtörtént, hogy az ideiglenes tanerőt egy év után elküldték, majd pedig a harmadik évben újra alkalmazták egy évre. Ennek a zsigori politikának némely intézetben az lett a következtetése, hogy a tanári karnak több mint a fele ideiglenesen alkalmazott tanerőkből állt. Márpedig az állandó környezetváltozás, bizonytalanságérzet, fokozottabban alárendelt helyzet, aztán a különböző főigazgatóságok ellenőrzésének és követelményeinek esetleg máshova eső hangsúlya sem a fiatal tanár hivatásérzetére, sem társadalmi helyzetére, sem az igazi nevelőmunkához szükséges belső biztonságérzésére nem lehettek jó hatással. Az ideiglenes alkalmazások rendszere ma eltűnően van, de kérdés, hogy rossz hatását a fiatal tanárgeneráció kiheverheti-e, annál is inkább, mert az állandó szolgálat később történt megkezdéséből következő anyagi hátrányát soha sem hozhatja be. Amíg más pályákon az ország megnagyobbodása nagyobb fizetéseket, vagy mint például a bírók és katonatisztek esetében rendkívüli előléptetéseket eredményezett, a tanári rendben legfeljebb csak az állástalant juttatta álláshoz s rendkívüli előmenetelt csak a tanügyi közigazgatási és minisztériumi státus elenyészőn kis számú tanárának jelentett.

A tanárihiány enyhítésére az utóbbi időben történtek is bizonyos intézkedések. Az 1941. évi költségvetés szerint 453 ügynevezett „dószolgálatos“ tanár tanít 1130 rendes tanár mellett, tehát az állami gimnáziumi tanárok majdnem egyharmada nem rendes tanár. Ez a helyzet ma már jelentékenyen javult. Az előszolgálat idejének megrövidítése valóban lényegesen javított a kezdő tanárság helyzetén, de a tanári pályát anyagi szempontból sokkal kívánatosabbá még nem tette. Azokat az intézkedéseket pedig, amelyek a tanári diploma elnyerését igyekeznek megkönnyíteni (ösztöndíjak, internátusok), még kevésbé lehet hatásosnak tekintenünk. Ilyen intézkedések átmenetileg emelhetik a bölcsészeti karra iratkozó hallgatók számát, de azt nem biztosítják, hogy az így tanárjelöltté csábított fiatalok mindegyike valóban tanár lesz-e, és nem biztosítják azt sem, hogy a tanárjelöltek számbeli emelkedése nem jelent-e majd minőségbeli leromlást?

Domanovszky Sándor figyelmeztette erre a magyar közvéleményt legelőször. „A középosztály ma már csak lányait adja tanárnak. A honoratior osztályból kikerülő férfi tanárjelölt ma fehér holló. A hallgatók nagy többsége aszcendens törekvésű alsóbb osztályokból kerül ki. Ez kétségtelenül sok tehetséget vet föl és ebből a szempontból öröndetes; a baj azonban az, hogy a nagy tömeg emelkedési lehetőségeit főképp azért látja a tanári pályán, mert a legolcsóbb tanulmány... Ez sodor a bölcsészeti karra sok sem intelligencia, sem nevelés szempontjából meg nem felelő jelöltet, akikre nyugodt lelkiismerettel az új nemzedék nevelése alig bízható. A tanári pályának tehát vissza kellene hódítani a középosztály fiait, akik lelkület és értelem dolgában erre legalkalmasabbak.“

A budapesti tanárok közül 235-nék önálló iparos volt az apja, 42-nek hivatali altiszt, 158-nak tanító s csak 92-nek tanár. Ezek a számok nemcsak azt bizonyítják, hogy „a városi kispolgár szívesen neveli fiát tanárnak“, hanem elsősorban azt, hogy a tanári pályának egyre inkább csak az alatta álló társadalmi helyzetből származó ifjakra van vonzóereje, kik családi tapasztalásból a tanári pálya anyagi és társadalmi lehetőségeit nem ismerik, illetve azok tekintetében hamis illúzióik vannak. A budapesti Tanárképző Intézet növendékei közül az 1939—40. tanévből csak 10%-nak volt az apja

tanár. Egy statisztika szerint, melyet Zibolen Endre, a Budapesti Gyakorló Gimnázium igazgatója állított össze, öt év gyakorló tanárjelöltjei közt nem egészen kilenc százaléknak volt tanár az apja s a tanárinál magasabb társadalmi állásból származók száma sem éri el a kilenc százalékot. A jelenség meggondolkoztató. Sok szempontból helyeselhető, ha a fiú az apa foglalkozását követheti. Az ügyvédi, bírói, katonatiszti pályák utánpótlásában valóban nagyobb százalékban találunk olyan egyéneket, kiknek már apja is ezen a pályán működött. Csak a tanár kénytelen fiát visszatartani a tanári hivatástól, ha nem akar fiának még az övénel is kedvezőtlenebb sorsot. Pedig a dinasztikus fejlődés éppen a pedagógusoknál indokolt lenne s még csak társadalmi veszedelemmé sem nőhetné ki magát. Azt hisszük, ezek a sorok még a mai népi kérdéseket hangsúlyozó közszellem mellett sem helyteleníthetők. Hogy a tanárok gyermekei csak ritkán mennek tanári pályára, az egészségtelen társadalmi fejlődés jele s a legilletékesebb helyről bizonyítja, mennyire megrendült a bizalom a tanári pálya iránt.

A tanári diploma megszerzésének megkönnyítése ezt a bizalmat nem állítja helyre. Talán növeli a tanári diplomával rendelkezők számát, de kérdéses, hogy a tanárokat is növelni tudja-e? A tanári diplomával rendelkező egyének az utóbbi öt évben valósággal menekültek a tanári pályáról. A bölcsész-segítő 1940-ben készült statisztikája szerint 150 bölcsészethallgató közül csak 80 szándékozik megmaradni a tanári pályán. Aki átlapozza a külföldi ösztöndíjakról kiadott évkönyveket, megállapíthatja, hogy a bölcsész ösztöndíjasoknak elenyésző része marad tanár. Körülbelül a felük az Egyetemi könyvtárban, Múzeumban, tudományos intézeteknél helyezkedik el, legalább a negyedrészüket pedig magánvállalatoknál. Az Eötvös Collegiumnak abból az évfolyamából, melyben e sorok írója is végzett, tizennyolcunk közül hatan maradtak aktív középiskolai tanárok. A két utóbbi példában a minőségi szempontot nem is kell külön kiemelni.

Az Eötvös Collegium helyzete különben is jellemző. A kollégiumot elsősorban tanárképző intézménynek szánták. Jeles képesítésű ifjak pályázhattak felvételre, néhány napon át tartó felvételi vizsgán választották ki a kérvényezők közül az odavalókat, a tagsági helyeket szaktanárok előterjesztésére a miniszter adományozta. A háború előtt tartásdíjat nem kellett fizetni, sőt minden tag egyben ösztöndíjat kapott. A harmincas években a tagok fele körülbelül 60 pengő tartásdíjat fizetett (voltak féldíjas és ingyenes helyek), tehát a kollégium nem tartozott a legolcsóbbak közé. 1932-ben még körülbelül 70 felvételi kérvény érkezett, ez a szám aztán fokozatosan esett, 1939-ben kb. 25 fiatalember kérte felvételét, a szelekció illuzóriussá lett, 1940-ben alig akadt több jelentkező, mint ahányat fel lehetett venni. Az érettségizettek jelesrendű, tehát legértelmesebb rétege belátta, hogy tanárnak menni még az Eötvös Collegium nyújtotta vitathatatlan előnyök esetén sem érdemes. A következő évben leszállították a tartásdíjakat, növelték az ingyenes helyek számát s ha jól tudom, a tanárságot is felszólították, terelje az érettségizőket az Eötvös Collegium felé. Az ez évi júniusi felvételi vizsgán több mint ötven pályázó jelentkezett. Ez a szám abszolúte is kisebb még az 1932-inél s még kisebb, ha az ország megnagyobbodására gondolunk. A tanári pálya anyagi lehetőségei és társadalmi megítélése olyan rosszak, hogy azt a tanárrá való képzés idejére adott különleges kedvezmények sem tudják eléggé megkedvelteim. Aki nem öt egyetemi évre, de élete egész pályájára gondol, azt ilyen félmegoldások úgysem befolyásolhatják.

A tehetségutató, a paraszti utánpótlás felkarolása sem oldhatja meg önmagában a tanárhiányt, ugyanezen okoknál fogva. „Az internátusi kedvezmények arra csábítanak a szülőket, — írja az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny — hogy gyermekeiket oly pályára adják, melyre

való készülés anyagi gondjaikat enyhítené, de gyermekeik pályája annál gondterhesebbé alakulna. Az alsóbb néprétegekből való nagyobb mérvű utánpótlásnak egyébként szintén vannak veszélyei a tanári rend szempontjából, még ha ma ennek az ellenkezőjét divatos is hinni. „Az alsóbb néprétegekből való felemelkedés magában nem volna baj, sőt határozott előnyei lennének, ha ez a kiegészülés nem történnék a szelekció hiányával és ha a magasabb osztályok gyermekei megfelelően kiegyensúlyoznák. Minthogy azonban ez utóbbi feltétel alig van meg, az élettől való idegenkedés, amit az elméleti képzés is alátámaszt, csak fokozódik azzal, hogy olyan egyének képviselik az iskolát, akik új körükben félénken mozognak, kapcsolat-és támasznélküli helyzetüknél fogva nagyobb függőséget éreznek“ — írja Kiss Árpád, a debreceni tanárképző intézeti Gyakorló Gimnázium tanára.

A tanárhány megszűnését, a tanári pálya iránti bizalmatlanság eloszlását csak a működő tanárság anyagi helyzetének jelentős javításától és társadalmi tekintélyének emelésétől lehet várni.

LOVASS GYULA